

U PFESISA MULAYO WA MVELELO DZI BVELAHO PHANĀ MALUGANA NA U TANGANEDZA VHUŅE HA VHAREMA NGA MURAHU HA THENGISO KANA NDOZWO YA MIKOVHE NGA VHADZHENELELI VHA VHAREMA

1. Ri vho nnyi?

1.1 Khomishini ya Tshandukiso na Tshandavhudzo kha u Maandafhadza Vharema kha zwa Ikonomi (The Broad-Based Black Economic Empowerment Commission (“B-BBEE Commission”)) yo thomiwa sa tshiimiswa nga ngomu ha ndaulo ya Muhasho wa zwa Makwevho, Ndowetshumo na Mutatisano (“the dtic”). Khomishini yo thomiwa u ya nga tshipida tsha vhu 13B tsha Mulayo wa Tshandukiso na Tshandavhudzo kha u Maandafhadza Vharema kha zwa ikonomi wa vhu 53 wa 2003 sa zwe wa khwinisiswa zwone nga Mulayo wa Tshandukiso na Tshandavhudzo kha u Maandafhadza Vharema kha zwa Ikonomi wa vhu 46 wa 2013 (“Mulayo wa B-BBEE”). Mushumo wayo u katela u lavhelesa u shumiswa ha Mulayo wa B-BBEE na u lwa na nyito dza u vhea vharema sa vhaŅe vha bindu.

2. Ndivho ya Tshibugwana

2.1 Ndivho ya tshibugwana ndi u sumbedza ndila kha vhadzheneleli vha B-BBEE na dzikhamphani uri vha fara hani na u ela nzwalelo dza mikovhe dza B-BBEE nga murahu ha thengiso na ndozwo ya mikovhe nga vhadzheneleli vha vharema kha nyimele ya mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda.

3. Mulayo wa Mvelelo dzi bvelaho phanda zwi amba mini?

3.1 Zwipida zwa vhuŅe zwa Khoudu dza Kushumele Kwavhudi (Dzikhoudu) zwi toda u swikelela tshanduko khulwane kha tshivhumbeo tsha lushaka lwa vathu vhane vha vha vhaŅe na zwivhumbeo zwa Vhulanguli zwa mabindu ane a vha hone na

maswa. Itshi tshipida tshi tea u tanzielwa nga u engedzea ha tshivhalo tsha vharema vhane vha vha vha vha ndaka dzine dza bveledza mbuelo khathihi na ndaulo ya Vhulanguli kha na ndaka dzenedzo.

3.2 Kha u tūtuwedza vhuṅe na Vhulanguli ha mabindu maswa kana ane a vha hone nga vharema, Thevhekano ya Khoudu ya 100 kha Vhuṅe, zwa vhukuma ndi zwa uri, i tendela zwiimiswa zwo eliwaho u tūnganedza vhuṅe ha vharema nga murahu ha thengiso kana ndozwo ya mikovhe ya B-BBEE. Itshi tshipida tshi divhea sa mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda.

3.3 Tshiimiswa tsho eliwaho tshi nga wana mbuelo kha mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda, hune thengiselano ya vhuṅe ya vha i tshi fusha thodea nga vhudalo dza garaṅa ya tshikoro tsha vhuṅe ine ya vha:

- a) Pfanelo dza u vouta dzine dza shumisea. Pfanelo dza mufaramikovhe dza u vouta kha miṅangano kana kha tsheo zwi tshi ya nga tshivhalo tsha phesenthe ya mikovhe ine a vha nayo na pfanelo dzine dza tshimbilelana na khethekanyo ya mikovhe yeneyo kha tshiimiswa;
- b) Dzangalelo la zwa ikonomi. Pfanelo dza mufaramikovhe dza u tūnganedza mbuelo kana nyaluwo;
- c) Mbalogute ya mbuelo ya mikovhe ine ya vha nga fhasi ha ndaulo ya vharema zwi tshi khou itiswa nga u dzhenelela ho livhaho kana hu songo livhaho kha zwiimiswa zwo eliwaho. Izwi zwi katela ndifho ya khadzimo kana tshelede yo hadzimiwaho na u netshedzwa ha mbuelo u itela u kwhathisedza uri ndifho ifhio kana ifhio yo waniwaho nga vhadzheneleli vha vharema u itela u renga mikovhe kha tshiimiswa.
- d) Hune vhuṅe ha vha vhu nga fhasi ha ndaulo ya Tshikimu tsha Vhuṅe tsha Tshandukiso na Thandavhudzo (Boad-Based Ownership Scheme (BBOS)) kana Mbekanyamushumo ya Vhuṅe ha Mikovhe ya Vhashumi (Employee Share Ownership Programme (ESOP)) kana Thirasithi, vhuṅe vhu tea hafhu

u vha vhu tshi khou tevhezela milayo ine ya vha kha Thumetshedzo (B) – (D) ya Tshitamennde 100.

3.4 Ngauralo, tshiimiswa tsho eliwaho a tshi nga do wana mbuelo u bva kha mulayo wa mbuelo dzi bvelaho phanda hune thengiselano ya vhuṅe yo vha i sa tshimbilelani na Mulayo wa B-BBEE u bva mathomoni. Sa tsumbo, hune ha wanala uri zwilinganyo zwiraru zwa vhuṅe a zwo ngo fushwa, u fana na u ya ha nzwalelo dza ikonomi kha vharema phanda ha ndozwo kana thengiso ya mikovhe, tshiimiswa tsho eliwaho tshi nga si kone u wana phoindi dza B-BBEE nga u shumisa mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda.

3.5 Mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda a u netshedzi phoindi dzo fhelelaho kha garaṭa ya tshikoro tsha vhuṅe. U dzhenelela ha vharema hune ha bva kha u bvela phanda na u tṅangedza vhuṅe ha vharema zwi nga si ite uri hu vhe na tshikoro tshine tsha fhira 40% kha garaṭa ya tshikoro tsha vhuṅe – ndi uri 40% ya phoindi dza 25 dzine dza vha hone. Arali tshiimiswa tsho eliwaho tsha ṭoda u engedza phoindi dza vhuṅe, tshi do tea u khunyeledza thengiselano ya B-BBEE.

4. Ho shumiswa zwilinganyo zwa u tea zwifhio malugana na u vhuṅelwa nga fhasi ha mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda?

4.1 Hune ha vha ho shumiswa mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda malugana na u tṅangedza phoindi dza B-BBEE, zwi do ya nga zwilinganyo zwine zwa vha kha Dzikhodu, zwine zwa thivhela u tinya na u shumisa mafhungo a si one. Izwi zwi amba uri a si u bva huṅwe na huṅwe ha mufaramukovhe wa murema hune ha do tea malugana na u tṅangedzwa.

4.2 Tshiimiswa tsho eliwaho tshi nga tṅangedza tshipida tsha vhuṅe ha vharema nga murahu ha musi mufaramukovhe wa murema o bva nga kha thengiso kana ndozwo ya mikovhe tenda:

- a) Mudzheneleli wa murema a vha o wana mbuelo dza mikovhe lwa tshifhinga tshituku tsha miṅwaha miraru (3);

- b) Gumothukhu ya 40% ya mbalogute ya mbuelo ya mikovhe yo rekanywaho nga fanksheni ine ya sumbedza tshipiḁa tsha ndeme tsha mikovhe tsho teaho u ya kha vharema ḁwaha muḁwe na muḁwe (time-based graduation factor) i tea u vha yo fushwa nga tshifhinga tsha thengiso kana ndozwo ya mikovhe; na
- c) Tshandukiso yo vha hone nga ngomu ha tshiimiswa tsho eliwaho hu tshi khou shumiswa vhuimo ha u ḁanganedzwa nga B-BBEE u bva nga tshifhinga tsha u dzhena ha vhadzheneleli vha vharema u ya kha tshifhinga tsha u bva.

4.3 Milayo ya u ḁadzisa i tevhelaho na yone i ḁo shuma:

- a) Thendelano ya zwigwada zwiraru vhukati ha vhahadzimisi (arali zwo tea), tshiimiswa tsho eliwaho, na vhadzheneleli vha vharema vha tea u rekhoda ḁouni kana tshelede yo hadzimiwaho kana nzudzanyo ya tsireledzo, nga nḁa ha musi tshiimiswa tsho eliwaho tshi muhadzimisi; na
- b) Gumofulu ya tshifhinga tshine tshiimiswa tsho eliwaho tshi nga ḁoḁa kana u vhila phoindi dza vhuḁe nga fhasi ha uyu mulayo, ndi tshifhinga tshine vhadzheneleli vha vharema vha wana mbuelo dza mikovhe kha tshiimiswa.

5. Tshiimiswa tshi nga bvela phanḁa lwa tshifhinga tshingafhani malugana na u wana mbuelo u bva kha mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanḁa zwi tshi khou itiswa nga ndozwo/thengiso ya mikovhe nga vhadzheneleli vha vharema?

5.1 Mbuelo ya nga fhasi ha mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanḁa dzi nga si kone u bvela phanḁa kana u vha dza tshoḁhe sa izwi zwi tshi nga tsitsela fhasi ndeme ya u fhirisela vhuḁe kha vhadzheneleli vha vharema. Vhudzuloni hazwo ndi mbekanyo kana nzudzanyo ya tshifhinganyana ya u ḁanganedza vhuḁe vhu re mulayoni lwa tshifhinganyana musi zwigwada zwi tshi kha ḁi vha kati na thengiselano ntswa.

5.2 Ngauralo, u ḁanganedza vhuḁe ha B-BBEE nga u shumisa mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanḁa zwo tendelwa lwa tshifhinga tsha miḁwaha i fanaho ya u wana mbuelo kha mikovhe nga mufaramikovhe wa murema, tenda ḁoḁea

dzothe dzo bulwaho kha pharagirafu dza 3.3 na 4.2 afho ntha dzo fushwa. Izwi zwi amba uri arali mu/vhadzheneleli vha vharema vho wana mbuelo dza mikovhe lwa miñwaha mitanu (5), tshiimiswa tsho eliwaho tshi nga toda fhedzi phoindi dza vhuñe lwa miñwaha mitanu (5).

5.3 Itshi tshifhinga tsha u tangedza tsho itelwa u tendela tshiimiswa tsho eliwaho u shumisa thengiselano inwe ya u maandafhadza na vhañwe vhadzheneleli vha vharema hu si na u lozwa phoindi dza vhuñe. Sa zwo sumbedzwaho afho ntha, tshikimu tsho khakhaho kha tshivhumbeo tshatsho, kana tshumiso a tshi nga do vhuya tsha vuwa tsho tea nga fhasi ha uyu mulayo

6. Phoindi dza vhuñe dzi rekanywa hani musu hu tshi shumiswa mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda?

6.1 Phoindi dza vhuñe dzo netshedzwaho tshiimiswa tsho eliwaho nga fhasi ha mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda dzi do rekanywa nga u andisa zwipida zwi tevhelaho:

- a) Mbuelo yo bveledzwaho nga fhasi ha ndaulo ya vhadzheneleli vha vharema sa phesenthe ya mbalogute ya mbuelo ya vhufaramikovhe havho kha tshiimiswa tsho eliwaho, nga datumu ya thengiso kana ndozwo ya mikovhe;
- b) Tshiimo tsha B-BBEE tsha tshiimiswa tsho eliwaho zw ditika nga garaa ya tshikoro yo linganyiswaho nga datumu ya u ela; na
- c) Phoindi dza vhuñe dze dza netshedzwa tshiimiswa tsho eliwaho nga datumu ya thengiso kana ndozwo ya mikovhe.

7. Fomuļa ya u rekanya ya u tangedzwa ha vhuñe nga murahu ha thengiso kana ndozwo ya mikovhe ya vhadzheneleli vha vharema.

7.1 Malugana na u rekanya phoindi dza vhuñe nga murahu ha thengiso ya mikovhe nga tshiimiswa tsho eliwaho, hu do shumiswa fomuļa i tevhelaho:

$$A = B \times C \times D$$

Hune

A ya vha phesenthe ya pfanelo dza vhuṅe dze dza bvela phanḁa na u vha hone nga murahu ha thengiso kana ndozwo ya nzwalelo dza mikovhe kha vhadzheneleli vha vharema kha pharagirafu ya 3.8 ya Thevhekano ya Khoudu 100.

B ndi phesenthe ya pfanelo dza vhuṅe dza zwiṣumbi zwiṅwe na zwiṅwe kha garaṭa ya zwikoro zwa vhuṅe dze dza ṅetshedzwa vhadzheneleli vha vharema nga u ṭavhanya phanḁa ha thengiso kana ndozwo yawe ya mikovhe.

C ndi phesenthe ya mbaloguṭe ya mbuelo ya mikovhe yo ṅetshedzwaho kha pharagirafu ya Thevhekano ya Khoudu 100 yo itwaho malugana na nzwalelo dza mbuelo dzo rengiswaho kana dzo lozwaho nga vhadzheneleli vha vharema nga datumu ya thengiso kana ndozwo ya mikovhe.

D ndi vhuimo ha zwino ha u ṭanganedza ha B-BBEE ha tshiimiswa tsho eliwaho (tshine tsha tea u vha tshi na vhukale ha fhasi ha ṅwaha muthihi (1) zwo ḁitika nga nga mvelelo dza garaṭa ya tshikoro dza u angaredza dza zwipiḁa zwoṭhe hone vhuṅe vhu tshi langiwa nga u shumisa Tshitamennde 000.)

7.2 Sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha thebuḁu i re afho ṅṭha, zwe zwa dovha hafhu zwa nweledzwa kha pharagirafu ya vhu 5 ya Ṭhumetshedzo 100 (E) ya Thevhekano ya Khoudu 100, hu tshi itelwa u rekanya phoindi dza vhuṅe nga fhasi ha phoindi dza u ṭanganedza ho bvelwaho phanḁa naho, tshiteṅwa “**D**” tsho waniwa nga u shumisa garaṭa ya tshikoro ya ndinganyiso hu sa katelwi phoindi dzo swikelelwaho dza tshipiḁa tsha vhuṅe.

8. Mulayo wa Mvelelo dzi bvelaho phanḁa u khwaṭhisedzwa hani?

8.1 Musi hu tshi waniwa phoindi dza vhuṅe nga u shumisa mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanḁa, zhendedzi ḁa khwaṭhisedzo kana muthu ane a vha murado wa phurofesheni kana muḁivhi sa zwe zwa randeliswa zwone kha manyuwaḁa wa

khwaṭhisedzo wo bviswaho nga **the dtic**, hu tea u shumiswa maitele a khwaṭhisedzo o randelwaho na u wana uri:

- a) Vharema vho vha na pfanelo dza u vouta dzine dza shumisea;
- b) Mbuelo dzo netshedzwaho kana dzo iswaho kha vharema;
- c) Ho vha na u wanala ha mbaloguṭe ya mbuelo ya mikovhe nga fhasi ha ndaulo ya vharema;
- d) Hune ha wanala uri vhuṅe vhu langiwa nga kha Tshikimu tsha Vhuṅe tsha Tshandukiso na Thandavhudzo (Broad-Based Ownership Scheme (BBOS)) kana Mbekanyamushumo ya Vhuṅe ha Mikovhe ya Vhashumi (Employee Share Ownership Programme (ESOP)) kana Thirasithi, vhuṅe vhu tea u tevhedzela milayo i re kha thumetshedzo (B) – (D) ya tshitatamennde 100 nga u tevhekana
- e) U wana uri vhadzheneleli vha vharema vho vha vhaṅe vha mbuelo u bva kha mikovhe lwa tshifhinga tsha miṅwaha miraru (3);
- f) Gumoṭhukhu ya fhasisa ya 40% ya mbaloguṭe ya mbuelo ya mikovhe yo rekanywaho nga fanksheni ine ya sumbedza tshipiḁa tsha ndeme tsha mikovhe tsho teaho u ya kha vharema ṅwaha muṅwe na muṅwe (time-based graduation factor) i tea u vha yo swikelelwa nga tshifhinga tsha thengiso kana ndozwo ya mikovhe;
- g) U wana arali tshandukiso yo vha hone nga ngomu ha tshiimiswa tsho eliwaho hu tshi khou shumiswa vhuimo ha u tḁanganedza ha B-BBEE u bva nga tshifhinga tsha u dzhena u ya kha tshifhinga tsha u bva tsha vhadzheneleli vha vharema;
- h) Arali mikovhe yo lozwea, hu sedzuluswe thendelano vhukati ha tshiimiswa tsho elwaho, vhadzheneleli vha vharema na vhahadzimisi u itela u khwaṭhisedza rekhodo ya khadzimiso kana nzudzanyo ya tsireledzo, nga nṅḁa ha musi tshiimiswa tsho eliwaho tshi muhadzimisi na u khwaṭhisedza

uri tshanganedzo a i fhiri tshifhinga tsha vhukati ha u renga na u rengisa mikovhe;

- i) U rekanya hafhu mbuelo dzi bvelaho phanda na u khwaṭhisedza uri kha garaṭa ya tshikoro hu na tshikoro tsha fhasi ha 40%; na
- j) Kha vhadzheneleli vha vharema vhe vha lozwa kana vha rengisa mikovhe yavho, vha tea u wana vhuṭanzi ha datumu ya u renga na datumu ye vha lozwa kana vha rengisa mikovhe ngayo.

8.2 Ngauralo, mushumo wa zhendedzi la khwaṭhisedzo kana muthu ane a vha muraḍo wa phurofesheni ndi u ita khwaṭhisedzo nga muthu wa thungo ya mbilo yo itwaho nga tshiimiswa tsho eliwaho malugana na tḥoḍea dzo netshedzwaho afho nṭha. Uyu mushumo a u kateli netshedzo ya ngeletshedzo kha tshiimiswa tsho eliwaho malugana na u tḥalutshedza Mulayo wa B-BBEE sa izwi izwo zwi tshi thithisa vhuḍiimisi vhune ha tḥoḍea malugana na u ita khwaṭhisedzo. Nyito yeneyo i ḍo dzhiiwa sa nyito i si ya phurofesheni ine ya hanedzana na ndivho dza Mulayo wa B-BBEE.

8.3 Zhendedzi la khwaṭhisedzo kana muraḍo wa phurofesheni ha shumi sa khaṭhululo kana tshikhala tsha tzedzuluso kha vhuimo ha Khomishini ya B-BBEE hune tzedzuluso kana ngeletshedzo nga ha tshumiso ya mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda ya vha yo netshedzwa nga tshiimiswa tsho eliwaho.

9. Khaedu ntswa dza malugana na Mulayo wa Mvelelo dzi bvelaho phanda

9.1 Khomishini ya B-BBEE nga tshifhinga tsha u ita mushumo wayo yo sumbedza khaedu dzi tevhelaho malugana na tshumiso ya mulayo wa mvelelo dzi bvelaho phanda u tshanganedza phoindi dza vhuṅe dza B-BBEE;

- a) Vhuṅe ha vharema ho khakhea u bva u thomani. Sa tsumbo, hune u shaea ha vhaṅe zwa vha nga fhasi ha ndaulo ya tshirasithi kana BBOS,

ndivho ya t̄hirasithi kana BBOS yo pambuwa kha u konanya u fhiriselwa ha vhuṅe nga fhasi ha ndaulo ya vharema.

- b) Vharema vho vha vha sa dzheneleli kha mishumo na maitete a u dzhia tsheo a tshiimiswa tsho eliwaho.
- c) U waniwa ha zwivhumbeo zwa vhuṅe ho khakheaho nga zhendedzi la khwaṭhisedzo kana muthu ane a vha muraḍo wa phurofeshinala.
- d) A hu na mbuelo dzo waniwaho nga tshifhinga tsha musi vharema hu vhone vhane vha langa mikovhe kha tshiimiswa tsho eliwaho.
- e) U t̄anganedzwa ha zwivhumbeo zwe zwa si tevhedzele t̄hodea dza vhuṅe sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha Tshitatamennde 100.

Vha ri kwama hani:

Khomishini ya B-BBEE
Block E, 2nd Floor
the dtic Campus
77 Meintjies Street
Sunnyside
0002

Aḍirese ya Poswo
Private Bag X84
Pretoria
0001

Luṭingo: (+27) 12 394 1535
Emeili: MRamare@beecommission.gov.za
the dtic Senthara ya Vhukwamani ya Khasiṭama: 0861 843 384
Webusaithi: www.bbbeecommission.co.za